

KÉRI KATALIN

APÁCZAI CSERE JÁNOS ÜZENETE KORUNK PEDAGÓGUSAINAK

BEVEZETŐ GONDOLATOK

A magyar neveléstörténet kutatójaként gyakran tapasztalom külföldi utazásaim során, hogy pedagógiai gondolkodásunk kiemelkedő alakjait, egyáltalán a magyarság nevelés- és művelődéstörténetét más országok neveléstörténészei nem, vagy csak alig ismerik. Bármerre jártam is azonban Európában, egy kivétel mindig volt: Apáczai Csere János életművéről értően és érdeklődéssel beszélgettek velem francia, holland és angol kutatók is. Ő az egyetlen magyar, akinek az életút-bemutatása helyet kapott abban az impozáns franciaországi kötetben is, mely a közelmúltban az ókortól a kora újkorig összegezte a legnagyobb pedagógiai gondolkodók munkásságát és hatását (Houssaye, 2002, 346–366). Mindez egyértelműen jelzi, hogy Apáczai jelentős tudós, rövid élete ellenére is nagy életművet hátrahagyó író és gondolkodó volt; olyan, akinek a törekvései, a tanulásról és tanításról, a tanári hivatásról való elképzelései nem csupán saját korában, a 17. században voltak előremutatók, hanem most, a 3. évezred elején, 360 évvel a halála után is időszerűek, és segítséget jelenthetnek tanárok, diákok, oktatáspolitikusok számára. A nagy erdélyi gondolkodó írásai akkor is tiszta és világos források, ha magyarságunkról, anyanyelvünkről, magyar nemzeti értékeinkről és érdekeinkről, a magyarok Európában elfoglalt helyéről napjainkban keresünk iránymutató olvasnivalót. Pedagógiai „üzenete” olyan fontos és annyira egyetemes, hogy évszázadokon átívelően is eljut hozzánk, és visszhangra lel bennünk.

APÁCZAI ÉLETÚTJÁNAK CSOMÓPONTJAI

Apáczai Csere János élettörténetét mára már számos kutató feldolgozta, biográfiája és műveinek keletkezéstörténete közismert, szerves része a neveléstörténeti kánonnak, az ezt közvetítő tankönyveknek. Életéről, műveiről máig a legteljesebb mű Bán Imre 1958-ban kiadott, majd 2003-ban ismét megjelent (Bán, 2003),

átfogó bibliográfiával kiegészített (Gazda – V. Molnár, 2003) monográfiája. Apáczai életének néhány részletét amiatt érdemes feleleveníteni ebben a cikkben is, mert ezek segíthetnek annak megértésében, hogy miként formálódott, teljesedett ki a neves erdélyi tudós ma is érvényes pedagógiája. Apáczáról, a 17. századi Erdély egy kis falujából, az Olt folyó mellől indult útnak az az 1625-ben született kisfiú, aki felnöve bejárta Európát, és rövid élete ellenére százada egyik legjelentősebb magyar gondolkodója lett. Alapfokú tanulmányait szülőfaluja iskolájában végezte, ott szerzte latin nyelvtudásának alapjait is. Utána Kolozsváron tanult a református kollégiumban, ahol volt egy tanára, Porcsalmi András, akinek modern gondolkodása, enciklopédikus szemlélete jelentősen hatott Apáczaira. Ő volt az, aki elsőként ismerte fel a fiú tehetségét, és arra buzdította tanítványát, hogy próbálja a világot a maga teljességében megismerni. Ebben az iskolában találkozott először Apáczai a puritanizmus eszményeivel, melyek jelentősen hatottak gondolkodására.

Később a gyulafehérvári kollégiumba iratkozott be. A fejedelmi székhely, a jelentős kultúrával rendelkező város iskolája kiemelkedő intézmény volt az erdélyi, tágabban a magyar nevelés történetében. Ott tanítottak akkoriban azok a nagyszerű tudós-tanárok (Alstedt, Bisterfeld és Piscator), akik Hernborból, az ottani iskola pusztulása után érkeztek Erdélybe. Bisterfeld volt Apáczai teológiai tanára, és tőle a fiatal diák ismét megerősítést kapott a természettudományokat is magába foglaló enciklopédikus tudás megszerzéséhez csakúgy, mint a puritánus meggyőződés vonatkozásában és a tudományok szeretetét illetően.

Miután Apáczai elvégezte a filozófiai és teológiai stúdiumokat Gyulafehérváron, meghívták a marosvásárhelyi triviális iskola rektori posztjára. Ezt a tisztséget azonban visszautasította, mert Geleji Katona István püspök külföldi tanulmányút-

ra küldte. Akkoriban Erdély számos diákja kereste fel Nyugat-Európa egyetemeit, főként németalföldi intézményeket. A magyar diákok nagy tekintélyt vívtak ki ezeken a helyszíneken, különösen magas szintű, más országokból jött társaik nyelvtudását messze felülmúló latin nyelvismertüknek köszönhetően. Apáczai peregrinációjának helyszínei a mai Hollandia és Belgium egyetemi központjai voltak. A kultúra és a polgári jólét fogadta őt Németalföldön; a kálvinista vallás áldásos hatásaival és a gondolkodás szabadságával találkozott ott. Az egyetemeken a tudományok széles választéka várta: a csillagásztól a keleti nyelvek tanulmányozásáig mindenre lehetősége nyílt. A Franeker, Leyden, Utrecht és Harderwijk egyetemén eltöltött idő alatt (1648–53) a fiatalember megismerkedett Descartes tanításaival és számos más kiváló tudós nézeteivel és kutatási eredményeivel. Bár a karteziánus nézetek tanítását tiltották a korszak holland egyetemein, az ifjúságot mégis lázban tartotta Descartes filozófiája, Apáczai is Utrechtben vált karteziánus gondolkodóvá. 1651-ben Harderwijk egyetemén megszerezte a doktori címet, ő volt az 1648-ban létesült fiatal intézmény első doktora. Ami a magánéletét illeti, Apáczai Csere János Utrechtben választott magának feleséget, Alettát, az előkelő van der Maet család leányát. Felesége Erdélybe is követte férjét, amikor azt 1652-ben hazahívták, és ahol a tudós egykori iskolájában, a gyulafehérvári kollégiumban kapott állást. Itt a poétikai osztályt vezette, és a felsőbb osztályokban görögöt, hébert, logikát és retorikát is tanított. Több műve nyomtatásra került ebben az időben: a *Magyar Logikácska* és *Fortius mester Tanácsai dialógusos formában* (1654), és 1655-ben lett készen fő műve, a kora tudományos eredményeit átfogó módon összegző *Magyar Encyclopaedia*.

1655-ben egy rosszul végződő teológiai vita miatt Apáczai elvesztette gyulafehérvári állását, de több tudós férfi és Lorántffy Zsuzsanna

is közbenjárta az érdekében Rákóczi Györgynél, így került végül az egyik kolozsvári iskola élére, ahol teológiát, hébert, görögöt és természetbölcseletet tanított. A város, ahol korábban szintén tanult, nagy szeretettel fogadta. Apáczai a kolozsvári középiskolában módszeres munkával nevelte az ifúságot, mindenütt dicsérték elért eredményei miatt. Iskolaszervező és oktatói munkáját azonban – csakúgy, mint tudományos pályafutását – korai halála 1659-ben derékba törte.

APÁCZAI PEDAGÓGIÁJA

A 17. század puritánus-karteziánus gondolkodásából, az új természet-tudományos eredményekből következően a kora újkorban jelentősen átalakult a pedagógiai gondolkodás is. Azok az akkori tudósok (mint például Comenius, Ratke, Apáczai), akik a természet megismerését hirdették, szerették volna az ismereteket közkinccsé, mindenki számára elérhetővé tenni. Ehhez pedig pedagógiai, iskolai reformok kidolgozására volt szükség. Megújuló iskolaszervezet, új, kibővített tartalmak, a skolasztikus módszereknél hatásosabb, megfigyelésekre, egyéni tapasztalatokra épített, anyanyelven történő tanulás volt szükséges mindehhez. Nem tekinthetjük véletlennek, hogy a korszak nagy pedagógiai újítóinak jelentős része Apáczaihoz hasonlóan olyan országban született, amely a polgári fejlődés tekintetében elmaradt volt.

Miként Bán Imre írta monográfiájában: „Apáczai gondolatvilágának és gyakorlati tevékenységének középponti kérdése az iskola és az a pedagógiai optimizmus, amely egész magatartásából árad. A puritánus teológus, a karteziánus filozófus, a természettudományos műveltség híve, a magyar társadalmi viszonyok reformere minden tervét az iskolán keresztül akarja megvalósítani. (...) Apáczainak az iskola, a könyv, a kimondott szó ereje: a haza megmaradásának eszköze.” (Bán, 2003, 508) Jól ismerte magyar elődeinek pedagógiai törekvéseit (pl. az anyanyelvű oktatás kiterjesztésével kapcsolatban), és számos tapasztalattal rendelkezett más európai országok törekvéseit illetően is. Pedagógiai érdeme abban áll, hogy nem csupán kézikönyvekkel próbálta segíteni az erdélyi iskoláztatás ügyét, hanem az egész iskolarendszert át-

fogó reformterveivel. Meggyőződése volt, hogy a tudás terjesztése, a nevelés, az iskolák fejlesztése az egyetlen igazi eszköz a magyar nép fejlődése és gazdagodása kapcsán, és ez a záloga annak, hogy Erdély, a magyarság az európai nemzetek közé emelkedjen. Apáczai felismerte és megfogalmazta azt, hogy egy országnak a nemzetek közé való egyenrangú beilleszkedéséhez elengedhetetlenül szüksége van a tudományok ismeretére és művelésére, a kulturális szint emelésére, a tanulók és a tanítók támogatására, mert mindez fontosabb kérdés a földrajzi elhelyezkedésnél vagy a katonapolitikánál.

Apáczai rendszeres didaktikát, elejétől a végéig kifejtett módszertani útmutatót nem alkotott, ám különböző műveiből kibontható számos pedagógiai elképzelése, ezekből pedig felvázolható egy koherens rendszer. A szemléltetés fontosságának hangsúlyozása, a világos és tömör tanári magyarázat szükségessége, a tanulói aktivitás kiemelése és középpontba helyezése, a tanulók érdeklődésének ösztönzése, a tanítói önképzés jelentősége, az egész életen át tartó, állhatatos tanulás támogatása, a gyakorlatiasság elvének emlegetése műveiben több helyen, részletes kifejtésben szerepel. Erasmushoz, Viveshez és Comeniushoz hasonlóan Apáczai is a szelídség, a szeretet pedagógiájának híve volt (L. minderről: Bán, 2003, 514–517). Elsősorban azt tartotta fontos, elérendő célnak, hogy a tanulók szeressék meg a tanulást magát, hogy legyenek motiváltak az ismeretszerzésben, hogy tudásukat elmélyítve ismerjék fel a rendszertani összefüggéseket, és legyenek képesek önálló gondolkodásra. Erényes és sokoldalúan képzett, enciklopédikus műveltségű állampolgárok nevelése volt tehát Apáczai célja, álma.

Több művében részletesen foglalkozott a tanár-diák kapcsolattal, és a *Magyar Encyclopaediában* azt is kifejtette, hogy milyen legyen a tanár. Szerinte „a tanítótól ... megkívánatik, hogy tanításához illendő életet éljen, s tanítványainak jó és dicséretes példát adjon, hogy elég tudós legyen, hogy jó lelkiismerettel és isteni félelemmel amit tud, azt másokkal közölje, tanítványait mint atyjuk, úgy szeresse. Tanítsa őket világosan, röviden és tökéletesen. Őket Isten előtt való könyörgésében megemlítsé. Ne legyen ajándékokon kapdosó; tanít-

ványainak erkölcsét és nyelvét igyekezze leginkább újítani. Egyedül csak arra igyekezze minden dolgában, hogy tanítványaival magát megszerettesse...” (Apáczai, 1976, 113). Nem csupán elvárásokat fogalmazott meg azonban a tanítókkal kapcsolatban, hanem azt is többször emlegette műveiben, hogy azoknak, akik mások tanítására, nevelésére vállalkoznak, kiemelt támogatást, tisztességes fizetést, kellő mennyiségű pihenőidőt kell adni és megfelelő szellemi szabadságot mindennapi munkálkodásukhoz.

ÉLETMŰVÉNEK ÉRTÉKELÉSE ÉS HATÁSA

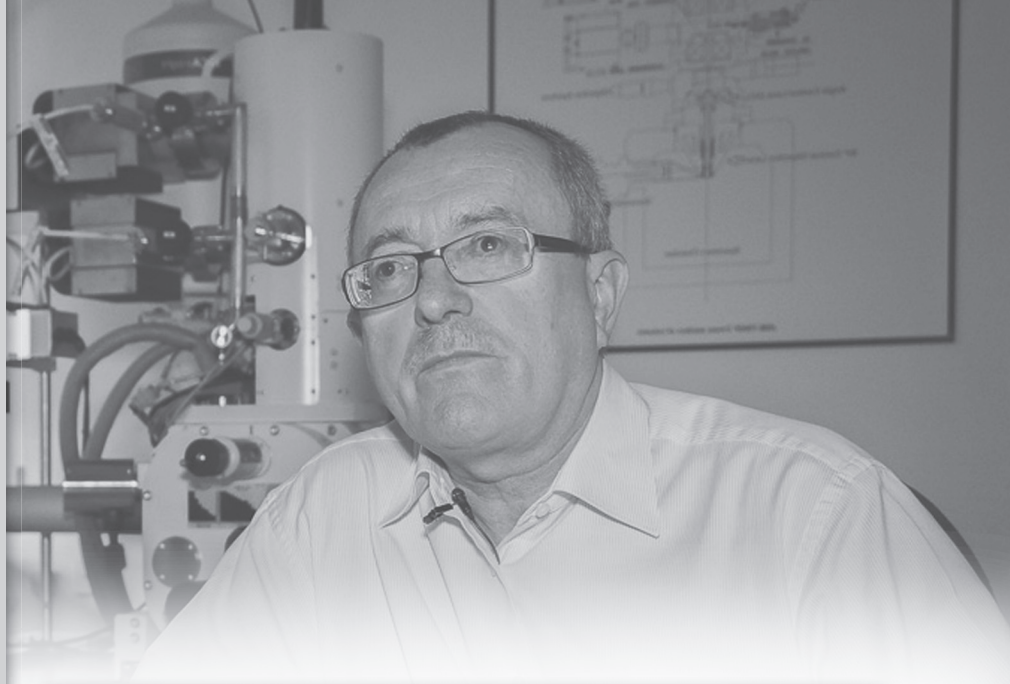
Apáczai Csere Jánost minden neves magyarországi pedagógiai gondolkodó és iskolareformer példaképének tekintette az elmúlt századokban, és manapság is így van ez. Közvetlen tanítványai (kiemelten is Bethlen Miklós) már életében terjesztették Erdélyben pedagógiai és tudományos eszméit, tanítói gyakorlatát és erkölcsi magatartását. Természettudományos gondolatai is serkentőleg hatottak orvosi és más tudós generációk tagjaira, például Pápai Páriz Ferencre, a 17. század második felének neves erdélyi orvosára és szótárírójára. Több szerző művébe beépültek az évszázadok során a *Magyar Encyclopaedia* részletei, a könyvben található tudományos szakkifejezések. Bán Imre szerint Erdély kollégiumaiban, illetve magánszemélyeknél „félteve őrzött kincs” volt ez a könyv, és szerinte „megtette a szolgálatot, amelyre szerzője szánta: érdeklődő magyarok ezreit nevelte” (Bán, 2003, 546–547). Apáczai eszmei hagyatéka a 18. században is felismerhető. Egyik késői örököse e századból a nagy erdélyi nemzetnevelő, Bod Péter, aki ezt írta róla a *Magyar Athenas* című művében: „Ha ez az ember tovább élhetett volna, úgy lehet ítélni, hogy a tudományok is jobb lábra álltak volna; mivel neki a tanításban nagy földön mása nem volt, kivált ha az ország csendességben maradhatott volna” (Bod, 1766, 14). A 18. század végére Apáczai műveit kezdték elfelejteni, könyveit a magyarországi nyelvújítók többsége nem használta vagy nem is ismerte, de ezen a helyzeten jelentősen változtatott az, hogy Győrben 1803-ban újra kiadták a *Magyar Encyclopaediát*. Apáczait ismét felfedezték a magyar tudomány és a pedagóg-

gia számára, rá hivatkoztak a 19. században azok az oktatáspolitikusok, akik az iskolarendszer kiépítésén dolgoztak, és azok a reformpedagógusok, akik a 20. század elején a gyermeki aktivitásra, az önálló ismeret- és tapasztalatszerzésre, az élményszerű tanulásra fektették a hangsúlyt. Különböző szellemi áramlatok és tudományágak képviselői részleteiben ugyan sokszor eltérő módon ítélték meg Apáczai életművét, ám abban mindig, mindenki egyetértett, hogy a magyar gondolkodástörténet egyik korai kiválósága volt, olyan, aki hazáját és Európát is jól ismerte. Az ő személye és művei jelentették mindig is az egyik legfontosabb kapcsolódót az erdélyi (tágabban a magyar) értelmiségiek számára történelmük, hagyományaik, nyelvük és nemzeti identitásuk kapcsán. Apáczai Csere János alakja sokszor megjelent a magyar irodalmi művekben: versekben, regényekben és drámákban is.

Élete valamennyi magyar számára ma is útmutatást jelent, művei a magyar és egyetemes nevelés- és művelődéstörténet értékes kincsei. Apáczai Csere János igazi européer tudós volt, aki hazája sorsát elválaszthatatlannak tartotta kontinense jövőjétől. Összekötő kapocs volt ő a magyarság és Európa más nemzetei között. Olyan világot járt, enciklopédikus műveltségű férfi, akinek filozófiai és pedagógiai gondolatai egyetemesek, és minden időben értéket képviselnek. Üzenete halála után 360 évvel is időszerű.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Apáczai Csere János: *Válogatott pedagógiai művei*. Szerk.: Orosz Lajos, Tankönyvkiadó, Budapest, 1976.
- Bán Imre: *Apáczai Csere János*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003.
- Bod Péter: *Magyar Athenas*. 1766. 11-14. A mű elektronikus változata: http://mek.oszk.hu/01800/01811/html/pages/OSZK_M46282_BP_Magyar_Athenas0047.htm (A letöltés ideje: 2019. január 12.)
- Gazda István – V. Molnár László (vez.): *Az Apáczai Csere Jánosról (1625-1659) szóló irodalom válogatott bibliográfiája*. <http://mek.niif.hu/05100/05113/05113.pdf> (A letöltés ideje: 2019. január 12.)
- Houssaye, Jean (dir.): *Premiers pédagogues: de l'Antiquité à la Renaissance*. ESF Éditeur, Paris, 2002.



KLEMEN TERÉZIA

DUSZA JÁNOS PROFESSZOR ÚR BEMUTATÁSA

„Én egész népemet fogom nem középiskolás fokon tanítani!”

(József Attila)

Hogy miért József Attila-idézettel kezdek el bemutatni egy fizikusprofesszort? Tehetnék fel nagyon sokan a kérdést. Az összefüggés nem véletlen. A múlt században Dusza János professzorral egy időben voltunk egyetemi hallgatók Budapesten, az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. Én a Bölcsészkarra jártam, ő a Természet tudományi Kar fizika szakos hallgatója volt, de egy kollégiumban laktunk, s akkor az ún. „cseh-szlovák különítmény”, vagyis mi, felvidéki egyetemisták, nagyon összetartottunk.

Mikor én éppen József Attila-vizsgára készültem, akkor említette, meg-lásd, ez nálam is így lesz majd, s idézte a *Születésnapomra* című vers ismert, itt mottóként említett sorait. Őszintén szólva mindenki kételkedett ebben, hisz János barátunk akkor arról volt ismert, hogy imádott bulizni, sörözni, csajozni, s inkább a kollégium diákkirályának posztjára hajtott, amit meg is nyert, mint valamilyen tudományos fokozatokra. De ő biz csak hajtogatta a József Attila-i idézetet. S lássanak csodát, most bemutatathatom Önöknek

azt az embert, aki már nagyon fiatalon hitt önmagában, és el is érte kitűzött céljait.

Íme, a professzor, ismerjék meg Önök is Dusza János fizikusprofesszort.

Dusza János Sajógömörön született 1952. október 14-én, aztán Gömörhorkán nevelkedett. Az alapiskola elvégzése után a tornaljai gimnáziumban érettségizett, majd a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemen szerzett diplomát, kutatófizikus szakon. 1977 elején került a kassai Kohászati Kutatóintézetbe. 1987-ben elnyert egy német tudományos ösztöndíjat, s így került ki először a vasfüggönyön túlra, a stuttgarti Max Planck Intézetbe. 1989 és 1990 között Alexander von Humboldt-ösztöndíjasként dolgozott Stuttgartban, ahol sok európai hírű tudóssal találkozott Németországból, Angliából, Ausztriából és más államokból. Nagyon jó barátságok és ismeretségek szövődtek köztük, melyek a későbbiekben is hasznosnak bizonyultak. Sajat bevállása szerint ez a másfél éves tanulmányút határozta meg további tudományos munkásságát. Többek között ennek köszönhetően került ki több hónapra Londonba, a Queen Mary Universityre, illetve másfél évre a hollandiai Pettenbe, ahol az Európai Bizottság egyik kutatóintézetében dolgozott,